

De klassieke hyperlink en het beschikbaarstellingsrecht

Citeersuggestie: H.T.L. Stockmann, 'De klassieke hyperlink en het beschikbaarstellingsrecht', *IE-Forum.nl* [IEF 13128](#).

1. Inleiding

De hyperlink is hot. Momenteel zijn wij in afwachting van drie arresten waarin het HvJEU ons meer duidelijkheid gaat geven omtrent de auteursrechtelijke status van de hyperlink.¹ In deze bijdrage ga ik in op de vraag of de *klassieke hyperlink* een 'mededeling aan het publiek' (en meer specifiek: een relevante beschikbaarstellingshandeling) kan vormen in de zin van art. 3 Auteursrechtlijn (hierna: ARI).² De klassieke hyperlink is een tekstuele koppeling naar een andere internetpagina of een ander bestand op Internet.³ Na het aanklikken van de hyperlink wordt een andere internetpagina zichtbaar of bijvoorbeeld een muziekbestand gedownload of afgespeeld.

In deze bijdrage behandel ik twee soorten van de klassieke hyperlink. Allereerst behandel ik de klassieke hyperlink naar een website. Vervolgens behandel ik de klassieke hyperlink naar een direct afspeelbaar of downloadbaar bestand. Na deze uiteenzetting volgt een theoretische beschouwing van het begrip 'mededeling aan het publiek' en in het bijzonder het beschikbaarstellingsrecht.

Daarna is er aandacht voor de meer algemene jurisprudentie van het HvJEU. Hierna zet ik uiteen hoe de lagere jurisprudentie momenteel omgaat met de klassieke hyperlink, daarbij behandel ik voornamelijk de klassieke hyperlink naar een direct afspeelbaar of downloadbaar bestand.

Ik rond af met een conclusie en afsluitende opmerkingen. In de voetnoten wordt de literatuur verkort

¹ Verzoeken om een prejudiciële beslissing zijn ingediend door het Svea hovrätt (Zweden) in de zaak *Nils Svensson e.a./Retriever Sverige AB* ([Zaak C-466/12](#)), het Högsta Domstolen (Zweden) in de zaak *C More Entertainment AB/Linus Sanberg* ([Zaak C-279/13](#)) & het Bundesgerichtshof (Duitsland) in de zaak *BestWater International* ([Zaak C-348/13](#)).

² [Richtlijn 2001/29/EG](#) van het Europees Parlement en de Raad van 22 mei 2001 betreffende de harmonisatie van bepaalde aspecten van het auteursrecht en de naburige rechten in de informatiemaatschappij, *PbEG* 2001, L 167/10.

³ Een voorbeeld van een klassieke hyperlink is bijvoorbeeld [deze link](#), naar de website [www.google.nl](#).

aangehaald. Een lijst met geraadpleegde bronnen is te vinden aan het einde van deze bijdrage.

2. De klassieke hyperlink als koppeling naar een website

Allereerst de klassieke hyperlink als koppeling naar een website. Een mooi voorbeeld hiervan is de Nederlandse *Zoekallehuizen*-zaak waarbij sprake is van een *hyperlink naar een website* met rechtmatig geplaatst auteursrechtelijk beschermd materiaal.⁴ Op de website van twee makelaars wordt informatie verstrekt over het huizenaanbod van de desbetreffende makelaars. Zoekallehuizen.nl is een zoekmachine die dagelijks vrijwel alle websites van makelaars doorzoekt naar te koop staande woningen. Vervolgens worden de resultaten van de zoekacties geplaatst op de website. Zoekallehuizen.nl legt hiervoor een klassieke hyperlink aan naar de webpagina, waarop de woning te koop staat aangeboden. De rechter diende te beoordelen of het aanleggen van deze link een openbaarmaking (of in huidige Europese termen: een mededeling aan het publiek) vormt van het auteursrechtelijk beschermde werk van de makelaars. De voorzieningenrechter overweegt, mijns inziens juist, dat het aanleggen van deze hyperlink geen openbaarmaking van de webpagina is waarnaar wordt gelinkt.⁵ Hier is sprake van een *hyperlink naar een website*. Ik ben van mening dat deze hyperlink louter fungeert als voetnoot en er alleen sprake is van een verwijzing. Dit type hyperlink is dan m.i. ook auteursrechtelijk niet relevant. Later kom ik hier meer uitvoerig op terug.

⁴ Vzr. Rb. Arnhem 16 maart 2006, [ECLI:NL:RBARN:2006:AV5236](#); CR 2006, 73 m. nt. H. Struik; *AMI* 2006-3, 8, m.nt. C.A. Alberdingk Thijm; *NJF* 2006, 335 (*NVM-makelaars/ZAH*) en in hoger beroep Hof Arnhem 4 juli 2006, [ECLI:NL:GHARN:2006:AY0089](#); CR 2007, 5 m.nt. O.M.B.J. Volgenant; *IER* 2006, 87 m.nt. H.M.H. Speyart; *NJ* 2006, 497 (*NVM-makelaars/ZAH*).

⁵ Vzr. Rb. Arnhem 16 maart 2006, [ECLI:NL:RBARN:2006:AV5236](#); CR 2006, 73 m. nt. H. Struik; *AMI* 2006-3, 8, m.nt. C.A. Alberdingk Thijm; *NJF* 2006, 335 (*NVM-makelaars/ZAH*), ov. 4.18.

3. De klassieke hyperlink als koppeling naar een bestand

Een hyperlink hoeft niet beslist naar een andere website te verwijzen. Het is ook mogelijk dat na het klikken op een hyperlink direct een bestand afgespeeld of gedownload wordt. De hyperlink is dan een *koppeling naar een direct afspeelbaar of downloadbaar bestand*.

Een bekend voorbeeld hiervan is de Zoekmp3-zaak.⁶ Allereerst kort de feiten. Op Zoekmp3.nl kan men door middel van het invoeren van zoektermen zoeken naar muzieknnummers. Bij een positief resultaat worden de gevonden internetadressen door middel van hyperlinks weergegeven. Het aanklikken van een dergelijke link zorgt ervoor dat het muziekbestand direct vanaf de site waarop het zich bevindt wordt afgespeeld of eventueel naar de computer van de gebruiker wordt gedownload. De rechter neemt hier geen openbaarmaking aan. Maar naar mijn idee is het hier de hyperlink die het werk ter beschikking stelt aan het publiek in de zin van art. 3 ARI. Hierna zal ik deze visie toelichten.

4. Mededeling aan het publiek

Nu duidelijk is om welke vormen van klassieke hyperlinks het in deze bijdrage gaat wil ik ingaan op het begrip 'mededeling aan het publiek' en in het bijzonder het beschikbaarstellingsrecht. Dit is van belang om later de vraag te kunnen beantwoorden of een hyperlink inderdaad onder omstandigheden een 'mededeling aan het publiek' kan vormen.

Allereerst de wettekst. De 'mededeling aan het publiek' is te vinden in art. 3 ARI:

'De lidstaten voorzien ten behoeve van auteurs in het uitsluitende recht, de mededeling van hun werken aan het publiek, per draad of draadloos, met inbegrip van de beschikbaarstelling van hun werken voor het publiek op zodanige wijze dat deze voor leden van het publiek op een door hen individueel gekozen plaats en tijd toegankelijk zijn, toe te staan of te verbieden.'

Blijkens de Memorie van Toelichting behorend bij het voorstel tot invoering van de ARI is de ARI ingevoerd om uitvoering te geven aan diverse internationale

verplichtingen.⁷ Deze verplichtingen vloeien met name voort uit twee WIPO-verdragen, namelijk de WIPO Copyright Treaty (hierna: WCT) en de WIPO Performances and Phonograms Treaty.

Het HvJEU leert ons over de verhouding tussen de ARI en o.a. de WCT het volgende:

*'[...] de begrippen die voorkomen in de richtlijnen 92/100 en 2001/29, zoals het begrip „mededeling aan het publiek”, moeten worden uitgelegd tegen de achtergrond van de in de genoemde internationale verdragen opgenomen overeenstemmende begrippen en op een wijze dat zij daarmee verenigbaar blijven, tevens rekening houdend met de context waarin dergelijke begrippen passen en met het door de relevante verdragsbepalingen inzake intellectuele eigendom beoogde doel.'*⁸

Dat art. 3 ARI gebaseerd is op art. 8 WCT blijkt ook uit de sterk gelijkende wettekst van art. 8 WCT:

'[...] auteurs van werken van letterkunde en kunst [hebben] het uitsluitend recht om toestemming te verlenen voor het per draad of langs draadloze weg mededelen van hun werken aan het publiek, met inbegrip van het op zodanige wijze voor het publiek beschikbaar stellen van hun werken dat deze voor leden van het publiek beschikbaar zijn vanaf een door hen gekozen plaats en op een door hen gekozen tijdstip [onderstreping en toevoeging, TS].'

5. Beschikbaarstellingsrecht

Het hierboven onderstreepte deel van art. 8 WCT betreft het beschikbaarstellingsrecht. Het beschikbaarstellingsrecht is onderdeel van de ruimere 'mededeling aan het publiek'.⁹ Zoals ook geconcludeerd kan worden uit de woorden 'met inbegrip van' zijn het geen twee aparte rechten.¹⁰ Dat er geen sprake is van twee aparte rechten komt ook naar voren uit een publicatie van het WIPO in het kader van de voorbereiding van art 8. WCT, de 'Basic Proposal':

'10.11 One of the main objectives of the second part of Article 10 [later omgenummerd naar art. 8 WCT, TS] is to make it clear that interactive on-demand acts of communication are within the scope of the provision. This is done by confirming that the relevant acts of communication include cases where members of the public may have access to the works from different places

⁷ Europese Commissie 1997, p.3.

⁸ HvJEU 15 maart 2012, nr. [C-135/10](#); NJ 2013, 198, m.nt. P.B. Hugenholtz; IER 2012, 36 (SCF/Marco Del Corso), r.o. 55.

⁹ Goldstein & Hugenholtz 2010, p. 329.

¹⁰ Ibid.

⁶ Rb. Haarlem 12 mei 2004, [ECLI:NL:RBHAA:2004:AO9318](#); CR 2004, 48 m. nt. O.M.B.J. Volgenant; AMI 2004, p. 185 m.nt. K.J. Koelman; IER 2004, 57; NJ 2004, 357 (Techno Design/Brein).

and at different times. The element of individual choice implies the interactive nature of the access [onderstreping, TS].¹¹

De wetgever heeft in het kader van het beschikbaarstellingsrecht in de voorbereidende en toelichtende documenten van art. 8 WCT enige aanwijzingen gegeven omtrent de invulling van het beschikbaarstellingsrecht. Zo valt in het WIPO document 'Copyright in the Digital Environment: The WIPO Copyright Treaty (WCT) and The WIPO Performances and Phonograms Treaty' over het beschikbaarstellingsrecht te lezen:

'First of all, it should be accepted and clarified that the concept extends not only to the acts that are carried out by the communicators, the transmitters themselves (that is, to the acts as a result of which a work or object of neighboring rights is actually made available to the public and the members of the public do not have to do more than, for example, switch on the equipment necessary for reception), but also to the acts which only consist of making the work or object of neighboring rights accessible to the public, and in the case of which the members of the public still have to cause the system to make it actually available to them [onderstreping, TS].¹²

De 'Basic Proposal' geeft aan:

'The relevant act is the making available of the work by providing access to it. What counts is the initial act of making the work available [onderstreping, TS].¹³

Verder is vereist dat het publiek het werk kan raadplegen vanaf een door hen gekozen plaats en op een door hen gekozen tijdstip (ook wel: in een 'on demand'-setting).¹⁴ Het beschikbaarstellingsrecht uit de laatste zin van art. 8 WCT (en art. 3 ARI) is dus relevant voor *handelingen die ervoor zorgen dat het publiek toegang krijgt tot de werken*. De loutere beschikbaarstelling is hierbij voldoende. Denk bijvoorbeeld aan een dienst als Spotify. De literatuur noemt onder andere: het aanbieden van een download of een stream naar een muziekwerk vanuit een online muziekwinkel of een pay-per-view televisiekanaal, het (louter) delen van muziek via een peer-to-peer

¹¹ WIPO 1996, Notes on Article 10 [10.11].

¹² WIPO 2005, p. 13.

¹³ WIPO 1996, Notes on Article 10 [10.10].

¹⁴ Een lastig te beantwoorden vraag is of er ook sprake kan zijn van een 'mededeling aan het publiek' als de werken niet in een 'on-demand'-setting beschikbaar worden gesteld. Denk hierbij aan de beschikbaarstelling van bijvoorbeeld een live voetbalwedstrijd. Ik meen dat dit mogelijk is, maar deze vraag gaat het bestek van deze bijdrage te buiten.

netwerk¹⁵ en het aanbieden van auteursrechtelijk beschermd materiaal op een website.¹⁶ Bij de voorbereidingen van de implementatie van art. 8 WCT in Australië wordt ook nog genoemd het aansluiten van een (hosting)server op het Internet met daarop een auteursrechtelijk beschermd werk.¹⁷ De eerder behandelde documenten en literatuur in het kader van art. 3 ARI en art. 8 WCT geven aan dat er *geen transmissie/uitzending of doorgifte nodig* is alvorens van een beschikbaarstelling (en dus van een 'mededeling aan het publiek') te kunnen spreken en ook de literatuur deelt deze opvatting consequent.¹⁸ Visser schrijft in zijn proefschrift uit 1997 in het kader van de online-beschikbaarstelling in een databank het volgende: *'Het relevant achten van het beschikbaar stellen [van de werken], is daarmee veel doelmatiger dan het aan een verbodsrecht onderwerpen van de individuele transmissie-handelingen die daarop volgen [toevoeging, TS].¹⁹*

Ook het HvJEU lijkt de transmissie/uitzending of doorgifte niet als constitutief vereiste te zien voor de 'mededeling aan het publiek'. Dit baseer ik op de *Organismos*-beschikking²⁰ en het *PPL/Ierland*-arrest.²¹

Van de *Organismos*-beschikking is de motivering alleen beschikbaar in het Grieks en Frans. Het dictum is wel in het Nederlands gepubliceerd. Het HvJEU oordeelt dat de hotelhouder die televisietoestellen plaatst in zijn hotelkamers en vervolgens deze toestellen verbindt met de centrale antenne van het hotel, *door dit feit alleen* 'een mededeling aan het publiek' verricht. Het is niet van belang welke zenders er worden doorgegeven. Louter het aansluiten op de antenne is al voldoende.

In het nabuurrechtelijke *PPL/Ierland* wordt een 'mededeling aan het publiek' aangenomen doordat het hotel in de hotelkamers fysieke apparatuur en fysieke

¹⁵ Goldstein & Hugenholtz 2010, p. 329.

¹⁶ Ginsburg 2004, p. 6.

¹⁷ Dit voorbeeld wordt gegeven door de Australische regering bij de implementatie van art. 8 WCT, zie: Attorney-General's Department, *Copyright Reform and the Digital Agenda (Discussion Paper)*, Canberra: Australian Government Publishing Service 1997, deel 4, paragraaf 3.20.

¹⁸ Goldstein & Hugenholtz 2010, p. 329; Bechtold in Dreier & Hugenholtz 2006, p. 105; Christie & Diaz 2005, p. 26; Dreier 2001, p. 36; Visser 1997a, p. 174.

¹⁹ Visser 1997a, p. 174. Voor de implementatie van art. 3 ARI was geen wetswijziging nodig in de Nederlandse Auteurswet. Zie: Commissie Auteursrecht 2001, p. 8. Dit betekent dat de Auteurswet reeds genoeg ruimte bood voor het beschikbaarstellingsrecht.

²⁰ HvJEU 18 maart 2010, nr. [C-136/09](#) (*Organismos Sillogikis Diacheirisis Dimiourgon Theatrikon kai Optikoakoustikon Ergon/Divani Akropolis Anonimi Xenodocheiaki kai Touristiki Etaireai*).

²¹ HvJEU 15 maart 2012, nr. [C-162/10](#); NJ 2013/198 m.nt. P.B. Hugenholtz; AMI 2012, 3 m.nt. D.J.G. Visser; IER 2012, 37 (*Phonographic Performance (Ireland) Limited/Ierland*).

dragers beschikbaar heeft gesteld. Het HvJEU geeft aan: *'Een hotelexploitant die zijn gastenkamers uitrust met andere afspeelapparatuur dan televisie en/of radiotoestellen, en er fonogrammen in fysieke of digitale vorm beschikbaar stelt die door middel van zulke apparatuur kunnen worden afgespeeld of gehoord, verstrekt precies de twee elementen die noodzakelijk zijn om op deze fonogrammen vastgelegde geluiden of weergaven van geluiden hoorbaar te maken én de materiële dragers van deze geluiden en weergaven van geluiden, te weten de fonogrammen.'*²²

6. Beschikbaarstellingsrecht & hyperlinks - de bedoelingen van de wetgever

In de voorbereidende en toelichtende documenten in het kader van de WCT & ARI zijn geen aanknopingspunten te vinden met betrekking tot de relatie van het beschikbaarstellingsrecht en de hyperlink. Dit betekent dat de wetgever niet direct de mogelijkheid voor ogen heeft gehad dat een hyperlink het werk ter beschikking kan stellen aan het publiek. In eerste instantie ziet het beschikbaarstellingsrecht namelijk op diensten met een 'on demand'-karakter.²³ Denk hierbij aan het eerder genoemde Spotify of bijvoorbeeld de beschikbaarstelling van werken in een online databank. In ieder geval vereist het aanmerken van een hyperlink als beschikbaarstellingshandeling dus een ruime interpretatie van dit beschikbaarstellingsrecht.²⁴

7. Beschikbaarstellingsrecht & hyperlinks – de literatuur

In de literatuur zijn wel opvattingen te vinden over de hyperlink en het beschikbaarstellingsrecht.

7.1 De klassieke hyperlink als koppeling naar een website
De hyperlink wordt door een aantal auteurs gezien als een digitale voetnoot.²⁵ In de eerder behandelde

²² Idem, r.o. 62. Wel dient opgemerkt te worden dat de commentatoren in hun annotaties vrij kritisch zijn over deze beslissing en de beslissing is gewezen over het begrip 'mededeling aan het publiek' in het kader van de Verhuurrichtlijn. De gevolgen voor hetzelfde begrip uit de ARI zijn dan ook nog niet helemaal duidelijk.

²³ WIPO 1996, Notes on Article 10 [10.11].

²⁴ Een ruime interpretatie vindt steun in de punten 9 en 23 van de [considerans](#) behorend bij de ARI. Volgens vaste rechtspraak van het HvJEU dienen wij verder ook rekening te houden met de context en doelstellingen van de richtlijn. Zie hiervoor o.a.: HvJEU 7 december 2006, nr. [C-306/05](#); AMI 2007, 02 m.nt. K.J. Koelman (SGAE/Rafael Hoteles), r.o. 34.

²⁵ Hugenholtz 1998, p. 212 e.v.; Visser 1997b, p. 127.

Zoekallehuizen-zaak, waarbij sprake is van een hyperlink als koppeling naar een website, is door de rechter geoordeeld dat er geen sprake is van een openbaarmakingshandeling. Deze conclusie acht ik juist. De hyperlink fungeert dan inderdaad louter als voetnoot en is in dat geval auteursrechtelijk niet relevant. Senftleben zegt bijvoorbeeld: *'The supply of links to sites making a work available has been held not to be an independant act of communication in the sense of art. 8 (Paperboy (Germany))* [onderstreping, TS].'²⁶

De literatuur en jurisprudentie is hierover vrij duidelijk en eensgezind. Ik verwacht niet dat het HvJEU omtrent deze hyperlink anders zal beslissen, wij zullen dit af moeten wachten.

7.2 De klassieke hyperlink als koppeling naar een bestand
Meer discussie is er mogelijk omtrent de hyperlink naar een direct downloadbaar of afspeelbaar bestand zoals in de eerder behandelde *Zoekmp3-zaak*. In de literatuur wordt wel verdedigd dat een dergelijke hyperlink wel een 'mededeling aan het publiek' kan opleveren. In het bijzonder is de hyperlink dan een relevante beschikbaarstellingshandeling in de zin van art. 3 ARI en art. 8 WCT. Ginsburg geeft al in 2004 aan dat een hyperlink naar een direct downloadbaar bestand een relevante beschikbaarstellingshandeling op kan leveren.²⁷ Dat het werk op een server van iemand anders staat maakt dit volgens haar niet anders. Op dat punt kom ik later nog terug. Een bijkomende rechtvaardigende omstandigheid acht zij verder de ervaring van de gebruiker. De gebruiker surft naar een website en kan *vanaf daar direct* werken downloaden door op de hyperlink te klikken.

Ook Aplin geeft, met verwijzing naar andere auteurs, aan dat een hyperlink naar een bestand een relevante beschikbaarstellingshandeling op kan leveren.²⁸

Struik zegt in zijn noot onder het *Zoekallehuizen-vonnis*: *'[...] men klikt immers op de link en heeft meteen het werk voor zijn neus. In zoverre is er toch een duidelijk verschil met de aloude voetnoot in een gedrukte tekst (en dat verschil vloeit rechtstreeks voort uit de eigenaardigheden*

²⁶ Senftleben in Dreier & Hugenholtz 2006, p. 107. Zie in vergelijkbare zin Goldstein & Hugenholtz 2010, p. 330; Ginsburg 2004, p. 9; Visser 1997a, p. 178.

²⁷ Ginsburg 2004, p. 8-9.

²⁸ Aplin 2005, p. 151. De verwijzing in de tekst naar Bently en Sherman betreft: L. Bently en B. Sherman, *Intellectual Property Law*, Oxford: Oxford University Press 2004, p. 146.

van de informatiemaatschappij, die aanleiding waren tot de voorschriften van Auteursrechtlijn): de muisklik op een hyperlink maakt het werk voor mij direct, en op de plaats waar ik mij bevind, toegankelijk, dus (precies zoals art. 3.1 het zegt) op een door mij persoonlijk gekozen tijd en plaats en zonder dat ik mij — zoals na het lezen van een voetnoot — hoeft te begeven naar bijvoorbeeld een bibliotheek aan de Singel tijdens de aldaar gehanteerde openingstijden.²⁹

Struik ziet een verschil tussen de hyperlink als voetnoot en de hyperlink die direct het werk laat verschijnen. Dit verschil is hierboven ook al aan de orde gekomen en dit onderscheid acht ik dan ook terecht. De hyperlink als voetnoot is aan de orde in de *Zoekallehuizen*-zaak. De relatie tussen het klikken van de hyperlink en de daadwerkelijke ‘mededeling aan het publiek’ is daar te verzwakt om de hyperlink als relevante beschikbaarstellingshandeling aan te kunnen merken.³⁰ Het is dan niet de hyperlink, maar de website waarnaar wordt verwezen die het werk ter beschikking stelt aan het publiek.

Indien de hyperlink evenwel ervoor zorgt dat het werk na het klikken direct afgespeeld of gedownload wordt is het, zo meen ik, *de hyperlink die het werk ter beschikking stelt* aan het publiek. Dit is het verschil met de hyperlink als voetnoot. In een op het moment van schrijven verschenen ALAI-document wordt deze visie expliciet ondersteund en voor het eerst uitgebreid beschreven in een artikel.³¹

Dat de bestanden zich op de server van een derde bevinden dient geen omstandigheid te zijn die per definitie geen auteursrechtelijke relevantie impliceert. De eis dat de (rechts)persoon die juridisch de ‘mededeling aan het publiek’ verricht ook daadwerkelijk (dus: feitelijk/technisch) de ‘mededeling’ zelf dient te verrichten is niet gesteld door de wetgever en ook het HvJEU heeft zich vooralsnog niet expliciet in deze zin uitgelaten.³² In de lagere Nederlandse jurisprudentie zijn verder voorbeelden te vinden waarbij de *verantwoordelijkheid voor de openbaarmaking* bij iemand

²⁹ Vzr. Rb. Arnhem 16 maart 2006, [ECLI:NL:RBARN:2006:AV5236](#); CR 2006, 73 m. nt. H. Struik (*NVM-makelaars/ZAH*) onder punt 8.

³⁰ In vergelijkbare zin Ginsburg 2004, p. 8-9 en in meer algemene zin de eerder aangehaalde literatuur in voetnoot 18.

³¹ ALAI 2013.

³² Integendeel, zie bijvoorbeeld HvJEU 4 oktober 2011, nrs. [C-403/08](#) en [C-429/08](#); IER 2012, 26 m.nt. M. de Cock Buning & H.M.H. Speyart; RvdW 2011,1580 (*Football Association Premier League Ltd*), r.o. 193, waarbij het HvJEU aangeeft dat het begrip ‘mededeling’ ruim moet worden opgevat.

anders ligt dan de persoon die daadwerkelijk (dus: feitelijk/technisch) de openbaarmaking verricht.³³ Zo wordt overwogen in het *Brandweerforum*-vonnis: *‘F is als initiatiefnemer van het forum, beheerder van het Brandweerforum (tot 25 november 2011) en houder van de domeinnaam (eveneens tot 25 november 2011) verantwoordelijk voor wat er op het forum gepubliceerd wordt en daarmee aansprakelijk voor de op het Brandweerforum opgenomen foto’s van A c.s. Dat hij de foto’s niet zelf op het Brandweerforum heeft geplaatst doet daaraan niet af. [...] In die zin kan hem dan ook als organisator van het forum de inbreuk op auteursrechten op het forum worden aangerekend.’*³⁴

Ook de opdrachtgever van een personeelsfeest wordt in recente rechtspraak aangemerkt als degene die openbaar maakt: *‘De rechtbank begrijpt het betoog van Reobijn in dit verband aldus dat zij stelt dat zij niet de norm-adressant is. Naar het oordeel van de rechtbank moet, gelet op het standaardarrest van de Hoge Raad van 6 mei 1938 (NJ 1938, 634) [bedoeld is hier NJ 1938, 635, Het Caf radio-arrest, toevoeging TS], aan het begrip openbaarmaking in de zin van de Aw een ruime betekenis worden toegekend en dient Reobijn als opdrachtgever van het personeelsfeest te worden aangemerkt, waarbij zij als oogmerk heeft gehad het aan haar personeel ten gehore doen brengen van muziek, uitgevoerd door [naam 1]. Daarmee is gegeven dat Reobijn moet worden aangemerkt als degene die openbaar heeft gemaakt. De verweren van Reobijn dat andere partijen dienen te worden beschouwd als degene(n) die openbaar hebben gemaakt, doen daar niet aan af. Weliswaar zijn deze andere partijen onmisbare schakels in de uitvoering van de muziek behorend tot het Buma-repertoire, maar moet Reobijn worden gezien als initiator  n eindafnemer.’*³⁵

In de literatuur en jurisprudentie zijn dus aanknopingspunten te vinden om de klassieke hyperlink naar een direct afspeelbaar of downloadbaar bestand aan te merken als een ‘mededeling aan het publiek’. Deze literatuur overtuigt mij. Het is dan de hyperlink die het werk ter beschikking stelt aan het publiek. De hyperlink levert dan een relevante beschikbaarstellingshandeling op zoals we dat kennen uit het laatste gedeelte van art. 3 ARI

³³ Zie o.a. Rb. Overijssel 31 juli 2013 [ECLI:NL:RBOVE:2013:1759](#) (*Buma/Reobijn BV*); Rb. Amsterdam 5 juni 2013, [IEF 12752](#) (*Bekendnaakt.net*); Rb. Den Haag 16 januari 2013, [IEF 12243](#) (*Brandweerforum*).

³⁴ Rb. Den Haag 16 januari 2013, [IEF 12243](#) (*Brandweerforum*), ov. 4.10.

³⁵ Rb. Overijssel 31 juli 2013, [IEF 12965](#), (*Buma/Reobijn BV*), ov. 4.4.

en art. 8 WCT.

8. Ter illustratie – de *GeenStijl*-zaak

In dit gedeelte wil ik graag extra aandacht besteden aan de *GeenStijl*-zaak³⁶ om enige subtiele verschillen aan te geven. 12 september 2012 oordeelde de rechtbank Amsterdam over een geschil tussen Sanoma c.s. en *GeenStijl*. Op 26 oktober 2011 werd in het televisieprogramma Pownews melding gemaakt van het uitlekken van een naaktreportage van Brit Dekker. Vrijwel direct heeft de auteursrechthebbende contact opgenomen met *GeenStijl* met het verzoek om de foto's niet te plaatsen op de website www.geenstijl.nl. *GeenStijl* heeft de volgende dag op de website een hyperlink opgenomen naar de nog niet eerder rechtmatig openbaargemaakte foto's. Lange tijd heb ik gedacht dat er in de *GeenStijl*-zaak sprake was van een hyperlink naar een direct downloadbaar bestand. Het vonnis in eerste aanleg heeft mij op het verkeerde been gezet. De rechtbank geeft aan:

*'Zij hoefden slechts te klikken op HIERRR en kwamen daarmee onmiddellijk bij de betreffende file met de fotoreportage terecht [onderstreping, TS].'*³⁷

Ook kwam uit het vonnis niet op andere plaatsen naar voren dat er geen sprake was van een hyperlink naar een direct downloadbaar bestand. Indien er daadwerkelijk sprake zou zijn van een hyperlink naar een direct downloadbaar bestand dient het plaatsen van deze hyperlink in mijn visie aangemerkt te worden als relevante beschikbaarstellingshandeling en dus als een 'mededeling aan het publiek'. Hierboven heb ik de argumenten die deze conclusie rechtvaardigen uiteengezet.

Uit de openbaargemaakte pleitnota, behorend bij het hoger beroep, van de behandelde advocaten van *GeenStijl* komen evenwel andere feiten en omstandigheden naar voren.³⁸ Er blijkt geen sprake te zijn van een hyperlink naar een direct downloadbaar bestand. Er is sprake van een hyperlink naar een website waar vervolgens de gebruiker nog enige malen door moet klikken om het

³⁶ Rb. Amsterdam 12 september 2012, [ECLI:NL:RBAMS:2012:BX7043](https://www.eclinet.nl/zoek?term=ECLI:NL:RBAMS:2012:BX7043); CR 2013, 7 m. nt. A.R. Lodder; IER 2013, 4 m.nt. J.M.B. Seignette; *Mediaforum* 2012-10, nr 23. m.nt. D.J.G. Visser (*Sanoma c.s./GeenStijl*).

³⁷ Idem, ov. 4.11.

³⁸ De pleitnota is te vinden via

www.GeenStijl.nl/archives/images/pleitnotagsversussanoma.pdf.

bestand te kunnen downloaden. Daarnaast kan de gebruiker zelfs nog beslissen om het bestand in het geheel niet te downloaden. Dit verschil acht ik juridisch relevant. De hyperlink stelt het werk immers niet meer direct beschikbaar in de zin van art. 3 ARI. De hyperlink heeft hier de louter functie van verwijzing/voetnoot en de link tussen de daadwerkelijke 'mededeling aan het publiek' en het plaatsen van de hyperlink is dan ook te verzwakt.³⁹ In de pleitnota wordt dit treffend omschreven als: *'Het verbodsrecht van de maker van een werk ziet op mededeling aan het publiek van het werk, niet op mededeling aan het publiek over het werk [onderstreping, TS].'*⁴⁰

Willen wij echt het grijze gebied opzoeken dan worden de zaken wel erg subtiel. Hoe zit het bijvoorbeeld als men een hyperlink plaatst naar een website waarop vervolgens direct een foto wordt getoond? Ik ben geneigd te zeggen dat er ook in dat geval sprake is van slechts een verwijzing, maar verzoek de auteursrechtgeleerden zich over deze kwestie het hoofd te breken. Het arrest inzake de *GeenStijl*-zaak wordt verwacht omstreeks 18 november 2013.

Hieronder zal ik enige criteria behandelen zoals ons aangereikt door het HvJEU in diverse jurisprudentie. Ik geef daarbij aan wat voor invloed deze criteria onder omstandigheden zouden kunnen hebben. Vervolgens zal ik de (lagere) jurisprudentie behandelen met betrekking tot de klassieke hyperlink naar een direct downloadbaar/afspeelbaar bestand. Ik behandel niet de jurisprudentie met betrekking tot een koppeling naar een andere website, nu hierover reeds opgemerkt is dat betrekkelijk eensgezind aangenomen wordt dat deze link auteursrechtelijk niet relevant is, dit omdat de hyperlink louter fungeert als voetnoot.

9. De criteria en hun mogelijke invloed uit de jurisprudentie van het HvJEU

In diverse rechtspraak heeft het HvJEU nadere invulling gegeven aan het begrip 'mededeling aan het publiek' uit art. 3 ARI. Uit de rechtspraak is een aantal criteria te

³⁹ Zie voetnoot 30.

⁴⁰ Pleitnota, onder punt 22.

destilleren die hieronder kort behandeld zullen worden in het kader van de hyperlinkproblematiek.⁴¹ Aangezien het beschikbaarstellingsrecht ook een onderdeel is van de ruimere ‘mededeling aan het publiek’ zie ik vooralsnog geen aanleiding om de criteria niet direct op het beschikbaarstellingsrecht van toepassing te laten zijn.

Interventie

De vermeend inbreukmaker dient een interventie te verrichten, dat wil zeggen het met *volledige kennis van de gevolgen van zijn gedragen toegang verlenen* tot een (uitzending van) een werk. Indien deze interventie niet plaatsvindt, kan het publiek *in beginsel* niet van het werk genieten.⁴²

Eigenlijk zou men de interventie als de kern kunnen zien van het beschikbaarstellingsrecht en wellicht valt zelfs te betogen dat het hiermee samenvalt. Bij het beschikbaarstellingsrecht gaat het om de beschikbaarstelling van de werken aan het publiek, het uiteindelijke resultaat. Bij de interventie gaat het om het gedrag waardoor dit resultaat, de beschikbaarstelling, plaatsvindt. Door het plaatsen van een hyperlink kan er m.i. sprake zijn van een interventie. Het is dan *de hyperlink* die het werk ter beschikking kan stellen aan het publiek.⁴³

(Nieuw) publiek

Verder dient er onder omstandigheden sprake te zijn van een nieuw publiek. Dit criterium is ontwikkeld in zaken waarin er sprake was van een eerdere rechtmatige openbaarmaking en het criterium is reeds toegepast in diverse zaken.⁴⁴ Een nieuw publiek wil zeggen dat er sprake dient te zijn van een publiek waarmee de auteurs van de beschermde werken geen rekening hielden toen zij toestemming gaven voor het gebruik ervan voor de

mededeling aan het oorspronkelijke publiek.⁴⁵

Het HvJEU geeft in de *TvCatchup*-zaak aan dat het criterium van het nieuw publiek niet in alle gevallen van toepassing is, dit is tevens in lijn met eerdere jurisprudentie van onze Hoge Raad, waarbij het criterium van het nieuw publiek verlaten is.⁴⁶ Het geldt in ieder geval niet als er sprake is van een ‘*specifieke technische werkwijze die verschilt van de werkwijze van de oorspronkelijke mededeling*’. Deze twee doorgiften moeten individueel en afzonderlijk door de betrokken auteurs worden toegestaan.⁴⁷

Onder omstandigheden valt er m.i. te betogen dat er bij de klassieke hyperlink geen sprake dient te zijn van de eis van het nieuwe publiek. Denk hierbij aan gevallen waarbij er *geen eerdere rechtmatige openbaarmaking* heeft plaatsgevonden en er bijvoorbeeld muziekwerken via een gelekte CD op het Internet zijn verschenen.⁴⁸ Daarnaast is er nog een ander argument. Het HvJEU geeft namelijk aan dat het criterium van het nieuw publiek ‘*enkel relevant is in de situaties waarover het Hof zich heeft moeten uitspreken in de zaken die hebben geleid tot de reeds aangehaalde arresten SGAE, Football Association Premier League e.a., alsook Airfield en Canal Digitaal*’.⁴⁹ Ik verwacht dat de rol van het nieuw publiek dan ook veel minder relevant is dan zoals eerst uit de jurisprudentie van het HvJEU naar voren kwam.

Van toepassing of niet, de hyperlink kan een werk m.i. beschikbaarstellen voor een nieuw publiek, maar dit hoeft niet altijd het geval te zijn. Indien er bijvoorbeeld een link is aangebracht naar een direct downloadbaar bestand op de website van een band zal, als er sprake is van een eerdere rechtmatige openbaarmaking, het publiek ‘niet nieuw zijn’. Een belangrijke reden daarvoor is dat wanneer iemand toestemming heeft gegeven, hij kan en moet accepteren dat hij ‘*zich daarmee onderwerpt aan de technische gegevens en voordelen van het internet,*

⁴¹ De criteria zijn aan veel kritiek onderhevig. Zo noemt Lodder de criteria in zijn noot onder *GeenStijl*-vonnis ‘volkomen ongeschikt’, zie CR 2013, 7 (*Sanoma c.s./GeenStijl*) onder punt 11. Deze discussie gaat het bestek van deze bijdrage te buiten.

⁴² HvJEU 15 maart 2012, nr. [C-135/10](#); NJ 2013, 198, m.nt. P.B. Hugenholtz; IER 2012, 36 (*SCF/Marco Del Corso*), r.o. 82.

⁴³ Zie hierover uitgebreider Engels & Kroeze 2013, p. 8 e.v.

⁴⁴ Zie o.a. HvJEU 4 oktober 2011, nrs. [C-403/08 en C-429/08](#); IER 2012, 26 m.nt. M. de Cock Buning & H.M.H. Speyart; RvdW 2011,1580 (*Football Association Premier League Ltd*).

⁴⁵ HvJEU 4 oktober 2011, nrs. [C-403/08 en C-429/08](#); IER 2012, 26 m.nt. M. de Cock Buning & H.M.H. Speyart; RvdW 2011,1580 (*Football Association Premier League Ltd*), r.o. 197.

⁴⁶ Zie over het criterium van het nieuw publiek: De Cock Buning, De Bruin & Kindt 2012.

⁴⁷ HvJEU 7 maart 2013, nr. [C-607/11](#); IER 2013/26 m.nt. J. Seignette (*TVCatchup*), r.o. 39.

⁴⁸ Hoewel het nieuwe publiek wellicht niet nodig is, valt dit overigens wel vrij gemakkelijk te construeren in de gegeven casus.

⁴⁹ HvJEU 7 maart 2013, nr. [C-607/11](#); IER 2013/26 m.nt. J. Seignette (*TVCatchup*), r.o. 39.

namelijk dat er door andere naar wordt gehyperlinkt'.⁵⁰

Wat steeds geldt is dat het publiek in ieder geval uit een onbepaald aantal potentiële luisteraars of kijkers moet zijn samengesteld.⁵¹ Dit zal op het Internet niet snel een probleem opleveren.

Winstoogmerk

Het HvJEU heeft duidelijk aangegeven dat het winstoogmerk geen constitutief vereiste meer is voor het aannemen van een 'mededeling aan het publiek'.⁵² Het lijkt alsof het 'niet irrelevante' karakter van het winstoogmerk zoals aangegeven in *Premier League* nog wel stand heeft gehouden.⁵³ Op die manier kan het winstoogmerk wellicht zorgen voor een nuancerende werking in twijfelgevallen.

10. De jurisprudentie omtrent de klassieke hyperlink als koppeling naar een bestand

Er is enige lagere jurisprudentie geweest omtrent de klassieke hyperlink naar een direct downloadbaar bestand. Deze jurisprudentie is tot op heden verdeeld. Zo is er de eerder genoemde *Zoekmp3.nl*-zaak.⁵⁴ De rechter oordeelt dat er geen sprake is van inbreuk, nu de bestanden zich niet op de server van Zoekmp3 bevinden. Zoals reeds eerder uiteengezet is dit m.i. niet hét argument om aan te geven dat er geen sprake is van een openbaarmakingshandeling. Helaas wordt er niet concreet ingegaan op het beschikbaarstellingsrecht. Ik ben van mening dat er hier wel sprake is van een relevante beschikbaarstellingshandeling.

Daarnaast is er natuurlijk nog de *GeenStijl*-zaak.⁵⁵ De rechtbank Amsterdam neemt hier, naar ik meen

⁵⁰ Visser & de Leeuwe 2013, p. 451, overigens in meer algemene context. Anders: Hugenholtz 2000, p. 489.

⁵¹ HvJEU 14 juli 2005, nr. [C-192/04](#); NJ 2006, 467 (*Lagardère*), r.o. 31.

⁵² HvJEU 7 maart 2013, nr. [C-607/11](#); IER 2013/26 m.nt. J. Seignette (*TVCatchup*), r.o. 44.

⁵³ HvJEU 4 oktober 2011, nrs. [C-403/08 en C-429/08](#); IER 2012, 26 m.nt. M. de Cock Buning & H.M.H. Speyart; *RvdW* 2011,1580 (*Football Association Premier League Ltd*), r.o. 204.

⁵⁴ Rb. Haarlem 12 mei 2004, [ECLI:NL:RBHAA:2004:AO9318](#); CR 2004, 48 m. nt. O.M.B.J. Volgenant; *AMI* 2004, p. 185 m.nt. K.J. Koelman; IER 2004, 57; NJ 2004, 357 (*Techno Design/Brein*).

⁵⁵ Rb. Amsterdam 12 september 2012, [ECLI:NL:RBAMS:2012:BX7043](#); CR 2013, 7 m. nt. A.R. Lodder; IER 2013, 4 m.nt. J.M.B. Seignette; *Mediaforum* 2012-10, nr 23. m.nt. D.J.G. Visser (*Sanoma c.s./GeenStijl*). Wel dient opgemerkt te worden dat het hier niet gaat om een hyperlink naar een direct downloadbaar bestand.

onterecht, een 'mededeling aan het publiek' aan. Het verschil ligt subtiel, zoals beschreven onder punt 8 van deze bijdrage. Deze conclusie in de *GeenStijl*-zaak lijkt haaks te staan op het arrest van de Amsterdamse collega's in de *Noordhoff*-zaak. Daar wordt geen 'mededeling aan het publiek' aangenomen.⁵⁶

In het buitenland is de jurisprudentie al even verdeeld. In een Spaanse zaak met soortgelijke feiten als de *Zoekmp3*-zaak wordt wel een 'mededeling aan het publiek' aangenomen.⁵⁷ In de Noorse *Napster.no*-zaak was ook het geval van een directe hyperlink naar een muziekbestand aan de orde.⁵⁸ De *Høyesterett* oordeelde, ondanks twee tegenovergestelde uitspraken in een Deense en Zweedse zaak met vergelijkbare feiten, dat er geen sprake was van een beschikbaarstellingshandeling.⁵⁹

Aangenomen mag worden dat er uit de jurisprudentie geen eenduidig antwoord naar voren komt op de vraag of een hyperlink naar een direct afspeelbaar of downloadbaar bestand een beschikbaarstellingshandeling kan opleveren. Zoals eerder uiteengezet kan de hyperlink naar een direct afspeelbaar of downloadbaar bestand m.i. een dergelijke functie vervullen. Het werk wordt dan *door de hyperlink* direct ter beschikking gesteld aan het publiek. De hyperlink fungeert dan niet louter als voetnoot. Wij zullen af moeten wachten hoe het HvJEU hierover denkt.

11. Conclusies

In deze bijdrage ben ik ingegaan op de verhouding tussen de klassieke hyperlink en de 'mededeling aan het publiek', in het bijzonder het beschikbaarstellingsrecht van art. 3 ARI en 8 WCT. Het beschikbaarstellingsrecht is relevant voor handelingen die ervoor zorgen dat het publiek

⁵⁶ Hof Amsterdam 15 januari 2013, [ECLI:NL:GHAMS:2012:BY8420](#) (*A/Noordhoff c.s.*).

⁵⁷ Audiencia Provincial de Vizcaya 27 september 2011, 530/11 (*Fenixp2p & MP3-es*). Voor een blogpost over deze zaak zie: <http://www.futureofcopyright.com/home/blog-post/2011/10/19/linking-to-copyright-protected-works-criminal-offence-according-to-spanish-court.html>.

⁵⁸ Høyesterett 27 januari 2005, HR-2005-00133-A (*Napster.no*).

⁵⁹ Zie voor de verwijzingen naar de Deense en Spaanse zaken *Napster.no*-zaak, r.o. 21 (overigens zonder directe vindplaatsen). Indien u de Noorse taal niet machtig bent kunt u gebruik maken van de Engelse (niet-officiële) vertaling, te vinden via http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1107112.

toegang krijgt tot de werken.

In de voorbereidende en toelichtende documenten zijn er geen directe aanknopingspunten te vinden om een hyperlink als relevante beschikbaarstellingshandeling aan te merken. De literatuur en jurisprudentie nemen betrekkelijk eensgezind aan dat *een hyperlink naar een website* auteursrechtelijk niet relevant is, nu in dat geval de hyperlink louter als voetnoot fungeert.

In de literatuur en jurisprudentie zijn wel een aantal argumenten te vinden om *de hyperlink naar een direct afspeelbaar of downloadbaar bestand* aan te merken als ‘mededeling aan het publiek’. Het is dan de hyperlink die het werk direct aan het publiek ter beschikking stelt en aldus is de hyperlink een relevante beschikbaarstellingshandeling in de zin van art. 3 ARI en art. 8 WCT. De hyperlink heeft dan niet louter de functie van voetnoot. Door het aanbrengen van een dergelijke hyperlink is er m.i. sprake van een relevante beschikbaarstellingshandeling. Door het aanbrengen van de hyperlink zal er veelal sprake zijn van een interventie en onder omstandigheden kan er ook sprake zijn van een nieuw publiek. Met betrekking tot het nieuwe publiek is aannemelijk dat deze eis niet onverkort dient te gelden.

12. Afsluitende opmerkingen

Met de constatering dat er mogelijk sprake is van een beschikbaarstelling door een klassieke hyperlink naar een direct afspeelbaar of downloadbaar bestand zijn nog lang niet alle vragen beantwoord. Ook is er bij de aanhangige prejudiciële vragen soms sprake van andere situaties. In de *Bestwater International*-zaak is bijvoorbeeld sprake van een ‘embedded’-hyperlink.⁶⁰ Ook valt er nog het nodige te zeggen over (de toepasbaarheid van) de criteria van het HvJEU. In mijn scriptie ga ik uitgebreid in op de verschillen die deze andere omstandigheden m.i. kunnen opleveren.⁶¹

⁶⁰ Bij de ‘embedded’-hyperlink neemt de eigenaar van de website een code op in zijn website. Hierdoor wordt de inhoud van de link geïntegreerd in de website van de hyperlinker. Hierdoor lijkt het voor de bezoekers van de website alsof het werk en de website één geheel vormen.

⁶¹ De scriptie is beschikbaar via <<http://www.theostockmann.nl/de-auteursrechtelijke-status-van-de-hyperlink.pdf>> en afgerond in augustus 2013.

ALAI 2013,

Association littéraire et artistique internationale, *Report and Opinion on the making available and communication to the public in the internet environment – focus on linking techniques on the Internet*,
<<http://www.alai.org/en/assets/files/resolutions/making-available-right-report-opinion.pdf>>.

Aplin 2005,

T. Aplin, *Copyright Law in the Digital Society, The Challenges of Multimedia*, Oxford: Hart 2005.

Christie & Dias 2005,

A.F. Christie en E. Dias, The New Right of Communication in Australia, 27 *Sydney Law Review* p. 237-244. Eveneens te vinden via <<http://www.ipria.org/publications/wp/2005/IPRIAWP01.2005.pdf>>

Commissie Auteursrecht 2001,

Commissie Auteursrecht, *Advies over de uitvoering van de EG-Richtlijn Auteursrecht en Naburige Rechten in de informatiemaatschappij*, juli 2001, <<http://www.rijksoverheid.nl/bestanden/documenten-en-publicaties/rapporten/2001/07/01/auteursrecht-in-de-informatiemaatschappij/auteursrechtindeinformatiemaatschappij.pdf>>.

De Cock Buning, De Bruin & Kindt 2012,

M. de Cock Buning, R. de Bruin, R. Kindt, 'Het Europese Hof doet nieuwe 'mededelingen aan het publiek', *IER* 2012/4 p. 292-298 .

Dreier 2001,

T. Dreier, *Towards Consensus on the Electronic Use of Publications in Libraries: Strategy Issues and Recommendations*, Göttingen: SUB 2001.

Dreier & Hugenholtz 2006,

T. Dreier, P.B. Hugenholtz (red.), *Concise European Copyright Law*, Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International 2006.

Engels & Kroeze 2013,

C. Engels en A. Kroeze, 'Opinion regarding the questions in the preliminary ruling case of Svensson/Retriever', *IEF* 12512.

European Copyright Society 2013,

European Copyright Society, *Opinion on The Reference to the CJEU in Case C-466/12 Svensson*, <http://www.ivir.nl/news/European_Copyright_Society_Opinion_on_Svensson.pdf>.

Europese Commissie 1997,

Commission of the European Communities, Proposal for a European Parliament and Council Directive on the harmonization of certain aspects of copyright and related rights in the Information Society, <[http://www.ivir.nl/dossier/implementatie_2001_29_EG/bronnen/COM\(97\)628final.pdf](http://www.ivir.nl/dossier/implementatie_2001_29_EG/bronnen/COM(97)628final.pdf)>.

Ginsburg 2004,

J.C. Ginsburg, 'The (New?) Right of Making Available to the Public', in: D. Vaver, L. Bently, *Intellectual Property in the*

⁶² Alle digitale verwijzingen in deze bijdrage zijn het laatst geraadpleegd op 8 oktober 2013.

New Millennium: Essays in Honour of William R. Cornish, Cambridge: Cambridge University Press. Eveneens te vinden via http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=602623.

Goldstein & Hugenholtz 2010,

P. Goldstein, P.B. Hugenholtz, *International Copyright. Principles, Law, and Practice*, New York: Oxford University Press 2010.

Hugenholtz 1998,

P.B. Hugenholtz, 'Het Internet: het auteursrecht voorbij', *Recht en Internet* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1998, p. 201-260.

Hugenholtz 2000,

P.B. Hugenholtz, 'Caching and copyright: the right of temporary copying', *EIPR* 2000, p. 482-493.

Visser 1997a,

D.J.G. Visser, *Auteursrecht op toegang*, diss. Leiden, Den Haag: VUGA 1997.

Visser 1997b,

D.J.G. Visser, 'The Economic Rights Involved. Report on the Netherlands', in: M.Dellebeke (red.), *Copyright in cyberspace*, ALAI Study Days, Amsterdam: Otto Cramwinckel 1997.

Visser & de Leeuwe 2013,

D.J.G. Visser, P. de Leeuwe, 'Links en recht, De stand van zaken met betrekking tot hyperlinks en auteursrecht', *AA* 2013/6, p. 450-458.

WIPO 1996,

WIPO Committees of Experts, Basic Proposal for the Substantive Provisions of the Treaty on Certain Questions Concerning the Protection of Litterary and Artistic Works to Be Considered by the Diplomatic Conference, WIPO Doc. CRNR/DC/4, 1996, http://www.wipo.int/edocs/mdocs/diplconf/en/crn_r_dc/crn_r_dc_4.pdf.

WIPO 2005,

WIPO, Copyright in the Digital Environment: The WIPO Copyright Treaty (WCT) and The WIPO Performances and Phonograms Treaty, WIPO Doc. CR/KRT/05/7, 2005, http://www.wipo.int/edocs/mdocs/arab/en/wipo_cr_krt_05/wipo_cr_krt_05_7.doc.